

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/296672353>

Elitismus a populismus: dvě úskalí současné demokracie

Chapter · January 2012

DOI: 10.13140/RG.2.1.1105.3845

CITATIONS

0

READS

232

1 author:

Miroslav Novak

Charles University in Prague

107 PUBLICATIONS 177 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Démocratie consensuelle: modèle pour la République tchèque? [View project](#)

Electoral Reforms and Party Systems: the Czech Republic in international, comparative context [View project](#)

Bibliografická reference: Novák, M., "Elitismus a populismus: dvě úskalí současné demokracie", In: Novák, M., Kohoutek, J. a kol., *Politická kultura mocenských elit v éře globalizace*, Kolín 2012, Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s., s.11-24, ISBN: 978-8086879-38-3

Elitismus a populismus: dvě úskalí současné demokracie¹

Miroslav Novák²

Abstract:

In this article I take the assumption that populism in politics is a much spoken-about issue. I try to define political populism, to explain the reasons for its various shapes and present several examples of political populism in the Czech lands. I also present the warning not to push our criticism of political populism to its opposite - democratic elitism. I also outline the critique of Schumpeter's concept of democratic elitism, especially in its key issue of ordinary citizen irrationality.

V současné době se hodně hovoří o nebezpečí populismu v politice.³ Výraz „populismus“ (i když se omezíme jen na politický populismus) je však velmi široký: „patří k nejasným pojmům aplikovaným na neomezený souhrn jevů“ (Taguieff 2012: 7). Proto začnu s definicí: „Populismus je ideologie, podle níž je společnost konec konců rozdělena do dvou heterogenních a antagonistických skupin: čistého lidu proti zkorumpovaným elitám, a podle níž by politika měla být výrazem obecné vůle lidu.“ (Mudde 2004: 543) Podle této definice je politický populismus chápán jako ideologie, ale slovo populismus je aplikováno také na hnutí, strany a politiky (politické předáky i prováděné politiky), někteří ho dokonce pojmají jako „diskurs“ nebo jako „styl“.

Soustředíme-li se na populismus jako ideologii, nejde pak podle Michaela Freedena o úplnou ideologii (full ideology), jako je například socialismus nebo liberalismus, ale o ideologii neúplnou (thin ideology), jakou představuje také nacionalismus (viz Freeden 1998). Populismus může být proto stejně tak autokratický (autoritářský nebo totalitární) jako demokratický, může existovat populismus stran vládních i populismus stran opozičních, může se vyskytovat jak na pravici, tak na levici atd.

Mohli bychom do terminologie trochu pořádku vnést tím, že bychom vybrali jeden základní případ populismu, a ostatní případy bychom pak považovali za populistické analogicky vůči tomuto mateřskému populismu. Ti, kdo tak postupují, berou za tento prototyp populismu obvykle ruské narodničestvo, hnutí z druhé poloviny 19. století. Mezi takové autory patří francouzský sociolog André Akoun, podle něhož ruské narodničestvo je populismem ve vlastním slova smyslu, a „analogicky“ jsou pak populistická všechna hnutí nebo učení, která apelují výlučným způsobem na lid nebo na masy (viz Akoun 2001: 180-181).

---

¹ Tento svůj text věnuji nestoru české sociologie politiky, prof. Emanuelu Peckovi, k jeho významnému životnímu jubileu.

² Profesor politologie, CEVRO Institut a FSV UK, e-mail: novak.miroslav@gmail.com, www.miroslavnovak.cz

³ Koncem ledna 2012 jsem se v Paříži zúčastnil svým referátem dvoudenní mezinárodní konference o populismu v Evropě, z níž má vyjít v říjnu téhož roku rozsáhlá kolektivní kniha ve francouzštině. Při přípravě mého referátu jsem si uvědomil, jak velké množství literatury se věnuje tomuto tématu, kterému se nevyhýbají ani významné postavy francouzské (a světové) komparativní politologie, jako jsou třeba Guy Hermet (viz Hermet 2001) nebo Yves Mény (viz Mény, Surel 2000). O této mezinárodní konferenci viz <http://www.cevipof.com/rtefiles/File/divers/Colloque%20La%20montee%20des%20populismes%20en%20Europe.pdf>

Ale už v klasickém kolektivním díle o populismu, jehož editoři jsou Ghita Ionescu a Arnošt Gellner, přesněji v poslední syntetické kapitole, jejímž autorem je Peter Worsley, můžeme číst, že „... the translation of the Russian Narodnichestvo has been rendered as populist, but this very act of translation is itself an imputation, not a neutral simple equivalence...“ (Worsley 1969: 219). Pokud s tím souhlasíme, jak to ve svém úvodu ke zmíněné klasické kolektivní práci s odkazem na Worsleye výslovně uvádějí oba její editoři Ionescu a Gellner, pak už nebudeme moci ruské narodničestvo brát za populismus v pravém slova smyslu, od něhož by se daly analogicky odvozovat další případy. Znamená to, technicky řečeno, že musíme nechat stranou tzv. atributivní analogii (*analogia attributionis*), tj. pojem, který odpovídá věcem v důsledku svého vztahu k nějaké jiné věci.⁴

Zůstává nám tzv. analogie proporcionality neboli úměrnosti (*analogia proportionalitatis*). Tam jde o pojem, který se vztahuje k více věcem v důsledku podobnosti vztahů nebo, řečeno jednodušeji, dvě různé věci označujeme stejným slovem v různém významu proto, že mají k dvěma různým věcem stejný nebo podobný vztah. Například podle Aristotela mají křídla k ptákům stejný vztah jako ploutve k rybám, oboje lze proto nazvat končetinami.⁵ Tato analogie proporcionality neboli úměrnosti je zde podle mého názoru použitelná. Například „lid“ (v populismu) může v různých společnostech znamenat něco odlišného: co ve společnostech 19. století představovali rolníci, může dnes představovat městské obyvatelstvo.

Dále pak, podobně jako Giovanni Sartori navrhoval používat spíše adjektiva „totalitární“ než substantiva „totalitarismus“ (viz Sartori 1993a a Sartori 1993b)⁶, mohli bychom užívat také spíše adjektiva „populistický“ než substantiva „populismus“. A pokud bychom se chtěli přece jen držet podstatného jména, pak spíše v množném čísle než v jednotném čísle. Konečně výraz „populismus“ má už nějakou dobu silně pejorativní nádech. Když v roce 2001 zařadil evropský komisař Günter Verheugen Václava Klause mezi „populisty“, ten se proti tomu vehementně ohradil.⁷

Tím se dostáváme k populismu v České republice, kde také nabývá nejrůznějších podob, od komunistické krajní levice po republikánskou krajní pravici přes subjekty s nejasnými politickými konturami, jako jsou Věci veřejné. Zmíňme nejprve KSČM. Dost výstižně ji charakterizoval francouzský politolog Dominique Reynié specializující se na populismus: „V České republice, v Portugalsku nebo v Řecku se komunismus volebně nachází okolo 10% vyjádřených hlasů, ale není síly, která by se zdála schopná zastavit jeho pokles. Neokomunismus, který přežívá, je populismem: vzdává se dělnické třídy a internacionalismu, je protievropský, nacionalistický a rád podléhá xenofóbnímu pokušení.“ (Reynié 2011: 663) Podrobná analýza postavení KSČM v českém stranickém systému není v tomto kontextu nutná. Připomeňme jen, že KSČM je v současnosti jedna z nejsilnějších komunistických stran v Evropě vůbec, stabilně představuje po roce 1989 téměř 15% parlamentních křesel. Na rozdíl od postkomunistických stran v Maďarsku nebo Polsku se nekonvertovala na sociální demokracii a ponechala si ve svém názvu komunismus. Jedním z důsledků je, že v českých zemích musela sociální demokracie vzniknout jinak než konverzí

---

⁴ Klasickým příkladem atributivní analogie je podle Aristotela slovo zdraví. Ve vlastním smyslu je zdravý nějaký člověk, ale zdravé může být analogicky i ovoce, protože když ho jíme, pomáhá to našemu zdraví, nebo třeba moč, protože zdraví ukazuje.

⁵ O obou druzích analogie viz česky např. (Anzenbacher 2004: 199), (Lotz 2006: 60-62), (de Vries 1998: 24-33).

⁶ „Z tohto hľadiska mojou odpoveďou je transformovať totalitarizmus jako objektový pojem (designátor systému) na ‚totalitárny‘, ako predikát, ako pojem vlastnosti. V takomto prípade *štruktúrou* je diktatúra a jedním z jej *variantov* (tým nejextrémnejším, ak nie ideálno-typickým) je totalitárna diktatúra.“ (Sartori 1993b: 2004-2005).

⁷ I když se i u Klause objevují některé populistické prvky, celkově ho lze podle mě charakterizovat spíše jako elitistu či „elitáře“ než jako populistu. Dovoluji si zde odkázat na svůj francouzský článek (viz Novák 2001a).

bývalé komunistické strany a že jí proto trvalo mnohem déle než se prosadila jako jeden z hlavních pólů domácí stranické scény.⁸

U ČSSD můžeme zůstat v souvislosti s jejím nedávným předsedou a bývalým českým premiérem Jiřím Paroubkem, posledním ze tří sociálně-demokratických předsedů vlády v průběhu zákonodárného období 2002-2006, krásným to příkladem populistického politika. Jak známo, po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 nebylo ani vítěze, ani poraženého: levice získala 100 poslanců, pravice také 100 poslanců. Sedm měsíců trvalo, než se podařilo Mirku Topolánkovi z ODS utvořit konečně (koaliční) vládu, která získala v parlamentu důvěru, a to ještě jen díky dvěma sociálně-demokratickým „přeběhlíkům“. Jiří Paroubek se tak ocitl v opozici a jeho „hobby“ spočívalo v tom, že vyvolával jedno hlasování o nedůvěře vládě za druhým. Čtyřikrát neúspěšně, ale po pátém hlasování o nedůvěře Topolánkova vláda skutečně padla, a bylo to právě v polovici českého předsednictví Evropské unie. Česká republika tak utržila mezinárodní ostudu a stojí za zaznamenání, že v tomto hlasování ČSSD hlasovala „jako jeden muž“ pro vyslovení nedůvěry vládě. Jako kdyby nemohla počkat tři měsíce, až skončí české předsednictví...

Po tomto ostudném pádu Topolánkova kabinetu následovalo, jak známo, dost dlouhé období poloúřednické vlády Jana Fischera. Sociálně-demokratický předseda Jiří Paroubek mezitím připravoval svou stranu na příští volby do Poslanecké sněmovny. Vzhledem k tomu, že ČSSD je stranou notáblů, což je pro sociálně-demokratickou stranu velmi zvláštní, ale souvisí to mezi jiným s tím, že nevznikla transformací bývalé komunistické strany, Jiří Paroubek se rozhodl vsadit na masivní, primitivní a demagogickou reklamní kampaň. Ta vyvolala v zemi velký odpor zejména u mládeže a mezi vzdělanější částí veřejnosti. Každý příchod Jiřího Paroubka na volební mítink byl uvítán házením vajíček, což přitom doposud nepatřilo v České republice k běžnému politickému folklóru. ODS na primitivní Paroubkovu demagogii reagovala billboardy, z nichž jeden hlásal, že ČSSD vzkřísí Elvise Presleye z mrtvých, podle druhého zavede ČSSD mateřskou dovolenou na šedesát let...

Z voleb do Poslanecké sněmovny sice ČSSD vyšla jako první (s 22,02% hlasů, těsně následovaná ODS s 20,22%), ale žádná nekomunistická strana s ní nechtěla jít do vládní koalice. Za několik dnů ostatně Jiří Paroubek podal demisi ze své funkce předsedy ČSSD, později vůbec svou stranu opustil a stal se předsedou mimoparlamentní národně-sociální strany. Paroubkův nástupce v čele ČSSD, Bohumil Sobotka, není tolik populistický a lze předpokládat, že strana pod jeho vedením zvýší svůj koaliční potenciál. Výzkumy volebních preferencí zatím dávají sociálním demokratům značný náskok nad všemi soupeři.

Příkladem pravicového populismu v České republice byli Sládkovi republikáni (SPR-RSČ)⁹, kteří měli však své zastoupení v Parlamentu jen od roku 1992 do roku 1998. Vznikli koncem prosince 1989. Jsou obvykle počítáni mezi radikálně-populistické a krajně pravicové politické strany, které se zejména od 80. let 20. století zabydlují v západoevropských stranických systémech v souvislosti s tím, co Piero Ignazi nazval „tichou kontrarevolucí“ (viz Ignazi 1992). Je zde však třeba zdůraznit, že nacionalistickou extrémní pravicí nelze redukovat jen na její populistickou složku.

---

⁸ Analyzoval jsem to podrobně v řadě svých textů, zejm. v Novák 2010b, ale i v Novák 2002a, 2002b, 2003a, 2003b a 2010a.

⁹ Sdružení pro republiku (SPR) je doslovným překladem francouzského Rassemblement pour la République (RPR), označení francouzské neogaullistické strany, kterou vytvořil pozdější francouzský prezident Jacques Chirac po své demisi z funkce premiéra v roce 1976. SPR zanikla v roce 2002 fúzí do nového širšího politického subjektu UMP, jehož představitelem byl stále Jacques Chirac a později Nicolas Sarkozy. České SPR-RSČ se však nepodobá francouzskému RPR, ale radikálně populistické Národní frontě (Front national), kterou v roce 1972 založil a dlouhá desetiletí (do ledna 2011) řídil Jean-Marie Le Pen, který je dnes stejně jako jeho nástupkyně a dcera Marine Le Pen europoslancem.

SPR-RSČ předsedal Miroslav Sládek, charismatická a vysoce populistická postava.¹⁰ Dvakrát neúspěšně kandidoval na presidenta. Sládkovi republikáni se proslavili mezi jiným svými rasistickými útoky proti romské populaci, dále požadavkem znovupřipojení Podkarpatské Rusi, výpady proti Česko-německé deklaraci, prosazováním přímé volby presidenta republiky, snahou o zrušení Senátu apod.

V parlamentních volbách roku 1992, které se konaly ještě za (skomírající) federace, se jim podařilo těsně dostat jak do Federálního shromáždění, tak do České národní rady (na rozdíl třeba od ODA, která překonala pětiprocentní klauzuli jen ve volbách do ČNR). Svůj úspěch ještě zvýšili v následujících volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996, kdy obdrželi 8,01 hlasů, ale už v předčasných volbách do Sněmovny v roce 1998 propadli s pouhými 3,90% hlasů a od té doby nemají parlamentní zastoupení. SPR-RSČ se pak dostala do finančních problémů a v roce 2001 na ní byl dokonce uvalen konkurz. Mezitím řada aktivních členů založila nový subjekt Republikáni Miroslava Sládka (RMS). V prosinci 2010 Nejvyšší správní soud rozhodl znovuobnovenému SPR-RSČ (se staronovým předsedou Miroslavem Sládkem) na návrh vlády pozastavit činnost (pozastavení činnosti je jakýmsi předstupněm rozpuštění).

Nakonec je třeba zmínit Věci veřejné (VV), jakousi *business-firm party*, založenou podnikatelem, jejímž nejznámějším případem v Evropě je Forza Italia Silvia Berlusconiho. Lze se domnívat, že Věci veřejné jsou dnes nejpopulističtější stranou v České republice vůbec. Klade ve svých materiálech ohromný důraz na prvky přímé demokracie: „Věci veřejné jsou politickou stranou, která staví na přímé demokracii a vychází ze spolupráce se samotnými občany. Hlas občana je ten nejdůležitější (...) Věříme, že by lidé měli mít v rukou nástroj na ovlivňování politiky. Názor občanů je důležitý, proto jsme pro další rozvoj přímé demokracie v České republice. Na našich stránkách (...) mohou všichni občané hlasovat o aktuálních otázkách a problémech, které naši zemi trápí. Výsledky se následně promítají v politickém programu Věci veřejných.“ (<http://www.veciverejne.cz/o-nas.html>)

Nemohu neuvést z tohoto materiálu ještě jeden citát, který ve světle toho, co je o VV známo, nevyžaduje komentáře: „Odlišujeme se nejvíce v tom, že naše strana klade na své kandidáty vysoké morální požadavky. Už několikrát jsme prokázali svou schopnost zbavit funkce jedince, kteří tyto požadavky nesplňovali, nebo nechtěli splňovat.“ (tamtéž)

To bylo několik příkladů populistických politiků (Miroslav Sládek a Jiří Paroubek) a populistických stran (KSČM, SPR-RSČ, VV) v České republice. Republikáni a jejich charismatický vůdce Miroslav Sládek patří k radikálně-populistické a nacionalistické krajní pravici, ale už od roku 1998 zmizeli z českého parlamentu. Bývalý sociálně-demokratický předseda a premiér Jiří Paroubek už také ČSSD opustil a jeho nástupce Bohumil Sobotka je méně populistický. V čele mimoparlamentní národně-sociální strany nemá Jiří Paroubek šanci sehrát roli srovnatelnou s tou, jakou měl v době, kdy vedl ČSSD. Věci veřejné jsou v dnešním zákonodárném období zastoupeni v Poslanecké sněmovně poprvé a po všech skandálech, včetně odsouzení jejich neformálního leadera Víta Bárty za podplácení na 18 měsíců podmíněně, nemají žádnou politickou budoucnost. Zůstává tedy vlastně jen KSČM. Vymírání jejich členské základny probíhá totiž mnohem pomaleji než se většina komentátorů v 90. letech minulého století domnívala¹¹, ale zatím s ní dokonce ani ČSSD nechce jít do vládní koalice.

Obecně lze říct, že populismus a charismatické vůdcovství, které ho často doplňuje, jsou v zásadě nestálé a přechodné. Udrží-li se někdy populismus dlouhodobě, plyne to

---

¹⁰ Pokud jde o Weberův termín charismatické panství, lze se domnívat, že každý výrazně populistický politický vůdce by měl představovat takřka automaticky „charismatickou osobnost“. Neplatí to však obráceně: všechny charismatické osobnosti v politice nemusejí být nutně populistické – lze si například představit charismatického politika, jehož chování by bylo spíše aristokratické než populistické.

¹¹ Zajímavě to analyzoval sociolog Lukáš Linek (viz Linek 2008).

z přetrvávajícího rozkolu mezi veřejným míněním a tzv. politickými „elitami“, což je bohužel v dnešních demokraciích častý případ. Populismus jakožto neúplná ideologie se ostatně obvykle objevuje nikoli samostatně v nějaké čisté podobě, ale jen jako jeden z prvků nebo aspektů jiného politického směru (například krajní pravice nebo krajní levice). Nemá proto podle mého názoru valný smysl dlouze spekulovat o populismu obecně, ale je rozumnější pokusit se roztrždit ho na jeho jednotlivé podoby a analyzovat u každé zvlášť její specifické příčiny.

Demokracie kromě toho obsahuje nutně přinejmenším jistou formu populismu. Není jistě náhodné, že známý sociolog Reinhard Bendix napsal, že populismus je „model legitimacy charakterizující politické systémy, v nichž je autorita vykonávána na základě mandátu svěřeného lidem a nikoli v důsledku práva, který by měl vladař“ (cit. dle Badie, Gerstlé 1979: 89). Kdybychom chtěli úplně eliminovat populismus, vylili bychom tedy se špinavou vodou populismu z vaničky i dítě jménem demokracie. Je například nebezpečné systematicky označovat užívání (nebo i pouhé požadování) procedur polopřímé demokracie (referend a lidových iniciativ) za „populismus“. Vystavovali bychom se tak nebezpečí, že sklouzneme k tzv. „demokratickému“ elitismu (nebo demokratickému „elitářství“), který je opakem populismu. Způsobem skoro karikaturním představuje demokratický elitismus slavné dílo rakouského ekonoma narozeného v Třešti Josepha Aloise Schumpetera *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, které s více než s půlstoletým zpožděním vyšlo i česky (viz Schumpeter 2004).¹² Stručně shrnuto, podle Schumpetera jsou řadoví občané v politice nekompetentní a iracionální, jejich role by se proto měla omezit jen na volbu svých reprezentantů a stran. Poté, co si občané své zástupce zvolili, měli by se vyvarovat toho, aby se jim vměšovali do jejich práce, protože jejich role tím v podstatě skončila, další příležitost se jim naskytne až při příštích volbách.

Schumpeterovým demokratickým elitismem jsem se podrobně zabýval v jiných svých textech, zejména ve stati „Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie“ (viz Novák 2003) a v knížce *Jakou demokracii pro nové demokracie?* (viz Novák 2001c). Zde bych chtěl poukázat na to, že přes svou zdánlivou logičnost a eleganci Schumpeterovo pojetí spočívá na chatrných základech, je v rozporu s logickou i empirickou analýzou. Začneme logickou inkonsistencí. Jsou-li řadoví občané v politice nekompetentní, projeví se to přece i u voleb reprezentantů a stran, jak na to právem upozornil svého času třeba švýcarský politolog řeckého původu Ioannis Papadopoulos: „Vyžaduje opravdu více kompetencí hlasování se znalostí věci o disputovaných problémech než volba osob nebo stran? Vždyť k tomu je třeba také schopnost evaluace obsahu programů a slibů těchto aktérů.“ (Papadopoulos 1998: 125)¹³

Přesvědčivé řešení tohoto problému lze podle mě najít už u Aristotela¹⁴, který uvádí v třetí knize své *Politiky* dva hlavní argumenty: 1) „každý jednotlivec bude sice horším soudcem než znalci, ale všichni dohromady budou buď lepší, anebo alespoň ne horší“ (Polit.

---

¹² Výslovně upozorňuji, že zde pojednávám jen o tzv. „demokratickém“ elitismu (neboli „demokratickém“ elitářství), jehož nejvýznamnějším představitelem je výše zmíněný ekonom Joseph A. Schumpeter, nikoli o teorii „koloběhu elit“ Vilfreda Pareta či o teorii „vládnoucí třídy“ Gaetana Moscy, ani o „železném zákonu oligarchie“ Roberta Michelse nebo o teorii „mocenské elity“ Charlese W. Millse. K radikálním kritikům demokratického elitismu patří zejména stoupcem tzv. „participační demokracie“ z řad „radikálních demokratů“ a „nové levice“, jejichž představiteli jsou mj. Steven Lukes nebo Peter Bachrach. O tom všem a mnohém dalším se lze dočíst ve vynikající souhrnné knížce *Élites et élitisme*, jejímž autorem je můj profesor sociologie na Universitě v Lausanne (dnes už emeritní profesor) Giovanni Busino (viz Busino 1992). V češtině lze najít užitečný úvod k těmto směrům mj. v neprávem opomíjené knize Palle Svenssona (viz Svensson 1995) a samozřejmě v klasických pracích Miroslava Jodla a Emanuela Pecky (viz Jodl 1968 a Jodl, Pecka 1994).

¹³ Německý politický filosof Jürgen Habermas se vyjádřil takto: „Wenn die Meinung der Wähler irrational ist, ist es die Wahl der Repräsentanten nicht weniger.“ (Habermas 1989: 29)

¹⁴ O této Aristotelově koncepci jsem více psal v (Novák 2001b).

III, 11, 1282a 16-18; Aristotelés 1998: 128; Aristoteles 1988: 105-106). Expert je tedy kompetentnější než řadový občan, ale velké množství občanů dospívá dohromady k lepšímu nebo přinejmenším stejně dobrému posouzení jako expert. Neméně důležitý je další Aristotelův argument: 2) „v některých věcech výrobce není ani jediným ani nejlepším soudcem v dílech, jimž rozumějí také ti, kteří tu znalost nemají, např. dům může posoudit nejen stavitel, ale ještě lépe jeho uživatel, a užívá ho hospodář; veslo posoudí lépe kormidelník než tesař, a jídlo lépe host než kuchař.“ (Polit. III, 11, 1282a 19-23; Aristotelés 1998: 128; Aristoteles 1988: 106) Jinak řečeno nemusím být kuchařem z povolání, abych mohl posoudit, jestli jídlo, které jsem snědl, bylo dobré, chutné atd. Dalo by se to interpretovat i tak, že Aristotelés tím od „kritéria kompetence“ přechází k tomu, co americký politolog Robert A. Dahl označuje jako „zásadu postižených zájmů“.¹⁵ Jak to Dahl výstižně shrnul: „S Aristotelem můžeme dospět proti Platónovi k názoru, že obyčejní lidé jsou celkem vzato kompetentnější než kdokoli jiný hájit ve státě své vlastní zájmy, a zároveň uznat, že většina z nás nedokáže řídit dopravní letadlo nebo nemocnici.“ (Dahl 1995: 28)

Řadoví občané nejsou samozřejmě „dokonale“ racionální ani dokonale informovaní, ale jsou dostatečně racionální a dostatečně informovaní. Nejsem jako řadový občan sice sám schopen vypracovat „pozitivní koncepci“ zdravotnické politiky, ale jako pacient (dnes se říká podle politické korektnosti „klient“) mohu kompetentně posoudit, jestli české zdravotnictví funguje dobře nebo špatně. Občané jsou tedy (při volbách, ale i mezi dvěma volbami) schopni posoudit nejen osoby a strany (k čemuž by je chtěl omezit Schumpeter), ale i různé veřejné politiky, které strany a politikové ztělesňují nebo zavádějí.

Dávno v této souvislosti poukazují na koncepci racionality podle významného francouzského sociologa a metodologa Raymonda Boudona, s nímž se konečně letos díky známému moravskému sociologovi Ivo Možnému a Sociologickém nakladatelství (SLON) mohou poprvé seznámit i čeští čtenáři (viz Boudon 2012). V roce 1995 jsem zakončil svou statí „Je voličské chování racionální?“ v *Politologickém časopise* takto: „Je tedy voličské chování racionální? Při hledání odpovědi je nutná určitá opatrnost. Za úvahu by však stálo vyjít z velmi širokého pojetí racionality, jak ho hájí zejména francouzský sociolog Raymond Boudon: považovat chování za racionální, pokud o něm můžeme prohlásit, že "daný jedinec měl některé dobré důvody jednat tak, jak jednal, protože... " To by nám mohlo pomoci při interpretaci volebních chování.“ (Novák 1995: 14) Boudon se domnívá, že v současných sociálních vědách se obvykle chápe pojem „racionalita“ příliš úzce (nejčastěji se redukuje na tzv. účelovou racionalitu), jak je tomu například v „teorii racionální volby“, a plynou z toho zbytečné pseudoproblémy při vysvětlování volebního chování, jmenovitě tzv. „paradox volebního chování“ (viz Boudon 1997, 2003a, 2003b, 2007, 2009, česky srov. Boudon 2011: 216).

Schumpeterova koncepce iracionality řadových občanů je nejen logicky vnitřně nedůsledná, ale navíc se neshoduje s empirickými výzkumy. Za zvláštní zmínku stojí impozantní vědecká studie týmu anglických psychologů *How Voters Decide* (Himmelweit, Humphreys et al. 1981).¹⁶ Autoři vycházejí ze šetření z roku 1951 o tužbách dospívajících založeného na dotazování vzorku 600 londýnských 13 a 14letých školáků. Zkoumali pak vývoj jejich politických preferencí a po dobu patnácti let (!), od roku 1959 do roku 1974, se jich u příležitosti každých voleb (celkem šesti) pravidelně dotazovali. 70% respondentů se v průběhu šesti voleb aspoň jednou zdrželo hlasování nebo dalo svůj hlas pro více než jednu stranu. Hlavní pohyb jde od labouristů nebo konzervativců k liberálům nebo k volební neúčasti, zatímco přechody mezi hlasy pro dvě hlavní strany jsou výjimečné, nepřesahují 5% od jedné voleb k druhým. V průběhu zkoumaného období mobilita pravidelně roste. Stojí za zmínku, že tato těkavost necharakterizovala voliče zvláště lhostejné k politice či apatické;

¹⁵ „Každý, kdo je postižen rozhodnutím vlády, by měl mít právo se na té vládě účastnit.“ (Dahl 1995: 46)

¹⁶ Podrobně ji vykládám v (Novák 1995 a Novák 2003c).

jejich zájem o politiku je srovnatelný s voliči, kteří stabilně dávají svůj hlas jedné straně. Jejich nevěrnost, přelétavost je výsledkem racionálního rozhodnutí, které zčásti souvisí i s tím, že jsou méně identifikováni s určitou stranou, takže ji pak snáze opouštějí.¹⁷

Podle autorů zmíněných šetření především voliči celkově vědí, oč jde při volbách, jaká řešení nabízejí kandidáti, a jsou-li schopni je uvést do praxe. Dávají své hlasy těm kandidátům, jejichž návrhy jim vyhovují.¹⁸ Voličské hodnocení a posuzování je podle nich součástí koherentního, poměrně stálého systému postojů, strukturovaného dvěma hlavními ideologickými dimenzemi, jimiž jsou jednak vztah k ekonomickému liberalismu (práva pracujících, role státu atd.), jednak ke stupni autoritarismu (postoj k uprchlíkům, k udržování řádu apod.)¹⁹. Voliči tak mají jakousi „poznávací mapu“, která jim umožňuje orientovat se v politickém prostoru, ať mají jakékoli vzdělání nebo zájem o politiku.

Jak ukazují novější práce, pokles stranicky identifikovaných občanů se netýká jen anglosaských zemí, ale je takřka všeobecným fenoménem vyspělých západních demokracií (viz mj. Dalton 1999). To souvisí mj. se sblížením programů hlavních demokratických stran, k čemuž významně přispěl pád sovětského bloku po roce 1989. Neznamená to, že by lidé v demokratických zemích byli apatičtí, pasivní, nezajímali se o veřejné záležitosti a že by se stáhli do soukromé sféry. Občané dnešních vyspělých demokratických států jsou sice kritičtí k fungování politických institucí a k nositelům institucionálních rolí, nevzrůstá však nespokojenost s demokracií (viz Klingemann 1999). Spolu se zvyšující se rolí masmédií a výzkumů veřejného mínění vzrůstá také kritické občanství (viz Inglehart 1999, Norris ed. 1999, Braud I 1997), které je nejspíš bližší obrazu občana v „klasických“ teoriích demokracie než Schumpeterově pojetí nekompetentního a iracionálního politického chování „mas“.

Hlavním smyslem mého textu bylo upozornit, že neustálé současné útoky na politický populismus mohou snadno sklouznout v opačné úskalí, tj. politický elitismus, který považují za přinejmenším stejně velké nebezpečí pro současné demokracie. Politický elitismus zbavuje demokracii svého obsahu a žene vodu na mlýn právě politickému populismu. Politickému elitismu podléhají nejen „bruselští byrokraté“, ale i mnoho jejich kritiků, u nás mezi jinými i Václav Klaus, jak jsem to ukázal ve své výše uváděné francouzské stati (viz Novák 2001a). Měli bychom usilovat o jakýsi „střed“ mezi politickým populismem a politickým elitismem.

---

¹⁷ Je však podle mého názoru nesprávné klást rovnítko mezi stranickou identifikací občanů a jejich iracionalitou, jak to kdysi formulovali michiganští výzkumníci: „Jako ten, kdo si kupuje auto a nezná nic o vozech, leda to, že dává přednost určité značce, tak volič, který ví jen to, že je demokrat nebo republikán, přímo reaguje svou stranickou oddaností.“ (Campbell, Converse et al. 1960: 136). Přece samotný fakt, že někdo dává stabilně a „věrně“ hlas v několika volbách po sobě jedné a téže straně, neznamená nutně, že při volbách neuvažuje a že se rozhoduje „iracionálně“. Tím spíše, že se to vztahuje na anglosaské země jako Spojené státy nebo Velkou Británii, kde bývá systém dvou stran. Ostatně ani to, že nějaký automobilista dává delší dobu přednost nějaké značce (japonské, německé nebo jiné), nemusí nutně potvrzovat „iracionalitu“ jeho volby. Lze-li tedy na jedné straně pokles stranické identifikace v západních demokraciích spojovat s racionalitou volebního chování, neplatí naopak žádný automatický vztah mezi stranickou identifikací a iracionalitou rozhodování.

¹⁸ K ověření této hypotézy vybrali 21 opatření, která figurovala v programech stran před volbami v říjnu 1974, jako např.: „znárodnit pozemky určené k výstavbě“, „kontrolovat mzdy“, „napomáhat návratu přistěhovalců do země, z níž pocházejí“ atd. Dotazovaní měli ohodnotit každé z těchto navrhovaných opatření známkou od 1 (výborné opatření) do 5 (velmi špatné opatření). Kombinace těchto dvou parametrů umožňuje vypočítat relativní užitečnost jednotlivých stran pro každého voliče. Podle modelu racionálního voliče by hlasy měla dostat ta strana, která maximalizuje jeho užitečnost. Tím, že sečetli individuální užitečnosti, autoři předpověděli dopředu, jak budou hlasovat jejich respondenti: na 87% se strefili pro konzervativce, na 90% pro labouristy, na 57% pro liberály. Globální prediktivní hodnota takto utvořeného modelu byla 80%, zatímco předchozí hlasování mělo prediktivní hodnotu jen 67%. Užitečná neboli strategická volba (mnozí ze sympatizantů liberálů volili raději tu z dvou velkých stran, která jim byla bližší) vysvětluje nižší prediktivní hodnotu tohoto modelu ve vztahu k volbě liberálů. Toto „užitečné“ volební chování lze ostatně rovněž považovat za „racionální“.

¹⁹ S podobným dvoudimenzionálním rozdělením politických postojů jsme se mohli setkat už u britského psychologa německého původu Hanse Jürgena Eysencka (viz Eysenck 1954) a v současné době u politologa Herberta Kitschelta (viz např. Kitschelt, Mansfeldová et al. 1999).

Ale jak moudře poznamenal Aristoteles v druhé knize *Etiky Nikomachovy*, „dosáhnout středu je velmi obtížné“ (EN II, 9, 1109a 34; Aristotelés 1996: 65).²⁰

Bibliografické reference

- Akoun, A., 2001, heslo „Populisme“, *Dictionnaire de sociologie. Larousse*, Paris: Larousse, s.180-181.
- Anzenbacher, A., 2004, *Úvod do filosofie*, Praha: Portál, 2. přepracované vyd.
- Aristoteles, 1988, *Politika*, přeložil Július Špaňár, Bratislava: Pravda
- Aristotelés, 1998, *Politika*, přeložil Antonín Kříž, 2.vyd., Praha: Rezek
- Aristotelés, 1996, *Etika Nikomachova*, přeložil Antonín Kříž, 2. vyd., Praha: Rezek,
- Badie, B., Gerstlé, J., 1979, *Sociologie politique. Lexique*, Paris: Presses universitaires de France
- Boudon, R., 1997, „Le ‚paradoxe du vote‘ et la théorie de la rationalité“, *Revue française de sociologie*, vol. 38, no. 2, s.217-227.
- Boudon, R., 2003a, *Raison, bonnes raisons*, Paris: Presses universitaires de France
- Boudon, R., 2003b, „Beyond Rational Choice Theory“, *Annual Review of Sociology*, vol. 29, s.1-21.
- Boudon, R., 2007, *Essais sur la théorie de la rationalité*, Paris: Presses universitaires de France
- Boudon, R., 2009, *La rationalité*, Paris: Presses universitaires de France
- Boudon, R., 2011, *Bída relativismu*, Praha: Sociologické nakl. SLON, přeložil Ivo Možný
- Braud, P., 1997, *Science politique I. La démocratie*, Paris: Seuil
- Busino, G., 1992, *Élites et élitisme*, Paris: Presses universitaires de France
- Campbell, A., Converse, P.E. et al., 1960, *The American Voter*, New York: John Wiley & Sons
- Dahl, R. A., 1995, *Demokracie v právní státě?*, Praha: Readers International
- Dalton, R.J., 1999, „Political Support in Advanced Industrial Democracies“, In, Norris P. (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, New York: Oxford University Press
- de Vries, J., 1998, *Základní pojmy scholastiky*, Praha: Rezek
- Eysenck, H.J., 1954, *The Psychology of Politics*, London: Routledge, 1954.
- Freeden, M., 1998, *Ideologies and Political Theory*, New York: Oxford University Press
- Habermas, J., 1989, „Ist der Herzschlag der Revolution zum Stillstand gekommen? Volkssouveränität als Verfahren. Ein normativer Begriff der Öffentlichkeit?“, in: Forum für Philosophie Bad Homburg (Herausgeber), *Die Ideen von 1789 in der deutschen Rezeption*, Frankfurt: Suhrkamp, s.7-36
- Hermet, G., 2001, *Les populismes dans le monde*, Paris: Fayard
- Himmelweit, H.T., Humphreys, P. et al., 1981, *How Voters Decide*, New York: Academic Press
- Ignazi, P., 1992, „The silent counter-revolution“, *European Journal of Political Research*, vol. 22, no. 1, s. 3-34.
- Inglehart, R., 1999, „Trust, well-being and democracy“, In Warren, M., E. (ed.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, New York and Cambridge

---

²⁰ Ve starém překladu Antonína Kříže „dojítí středu jest velmi obtížno“.

Kitschelt, H., Mansfeldová, Z. et al., 1999, *Post-Communist Party Systems*, Cambridge: Cambridge University Press

Klingemann, H., 1999, „Mapping Political Support in the 1990s: a Global Analysis,” in Norris, P. (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, New York: Oxford University Press

Jodl, M., 1968, *Teorie elity a problém elity*, Praha: Academia (2. vyd. 1994, Praha: Victoria Publishing)

Jodl, M., Pecka, E., 1994, *Teorie elity*, Praha: VŠE

Linek, L., 2008, „Kdy vymřou voliči KSČM? K věkové struktuře elektorátu KSČM“, *Politologický časopis*, vol. 15, no. 4, s.318–336.

Lotz, J.B., 2006, heslo „Analogie“, in Brugger, W., *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko (1. vyd. 1994), s.60-62.

Mény, Y, Surel, Y., 2000, *Par le peuple, Pour le peuple. Le populisme et les démocraties*, Paris: Fayard

Mudde, C., 2004, „The populist zeitgeist“, *Government and Opposition*, vol. 39, no. 4, s.527-560.

Norris P. (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, New York: Oxford University Press

Novák, M., 2001a, „Les querelles tchèques à propos de la ‚société civile‘ : entre Václav Havel et Václav Klaus“, *Transitions*, Bruxelles, vol. XLII, no. 2, s.49-61, dostupné z http://dev.ulb.ac.be/cevipol/dossiers_fichiers/4b-novak.pdf

Novák, M., 2001b, „Aristotelova politická sociologie a moderní reprezentativní demokracie“, *Sociologický časopis*, vol.37, no.4, s.405-423, dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/9630ed10d88be8b526d78165ff61c3dcbced43e9_138_405NOVAK.pdf

Novák, M., 2001c, *Jakou demokracii pro nové demokracie?*, Brno: Mezinárodní politologický ústav, dostupné z: http://www.miroslavnovak.cz/Miroslav_Novak_Jakou_demokracii.pdf

Novák, M., 2002a, « Les systèmes de partis en République tchèque, en Pologne et en Hongrie », In de Waele, J.-M. (ed.), *Partis politiques et démocratie en Europe centrale et orientale*, Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, s.101-113

Novák, M, 2002b, „Transition to democracy - the Czech Way: The Czech Republic in Comparative Perspective of Political Transition of the former Communist Countries of Central Europe“, in: Hnízdo, B. (ed.), *Political Changes in the Czech Republic and Taiwan: Comparison*, Institute of Political Science, Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague, February 2002 (first printing december 2001), s.3-14.

Novák, M., 2003a, „The Czech Party System“, In Mansfeldová, Z. (ed), *Czech Republic – The First Elections in the New Republic, 1992-1996, Analyses, Documents and Data, Czech Republic – 1992 and 1996*, Berlin: Edition Sigma, s.29-57.

Novák, M. 2003b, „Demokratický přechod a konsolidace: české země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemích střední Evropy“, in: Dvořáková, V., Heroutová, A. (eds.), *II. Kongres českých politologů*, Česká společnost pro politické vědy, Praha: Česká společnost pro politické vědy, s.111-123.

Novák, M. 2003c, „Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie“, *Sociologický časopis*, vol. 39, no. 1, s. 11-36, dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/e4602149de8b5ed3b6d8e93682404eaa2f5bbc15_183_13nova16.pdf

Novák, M., 2007, „Popper contre Schumpeter: une autre théorie non classique de la démocratie“, In : Gaudusson, J. B., Claret, P., Sadran, P., Vincent, B. (eds.), *Mélanges en*

l'honneur de Slobodan Milacic. Démocratie et liberté : tension, dialogue, confrontation, Bruylant, Bruxelles 2007, s.915-927

Novák, M., 2010a, „The Czech Party System and Democracy: A Quest for Stability and Functionality“, In Lawson, K. *Political Parties and Democracy*. Volume 2: Europe, Santa Barbara, CA : Praeger, s. 207-227.

Novák, M., 2010b, „Specifická situace české levice po roce 1989“, In Bureš, J., Charvát, J., Just, P. a kol., *Levice v České republice a na Slovensku 1989-2009*, Plzeň: Aleš Čeněk, s.32-45.

Papadopoulos, I., 1998, *Démocratie directe*, Paris: Economica (zejména 2. kapitola: „Autour du débat contemporain entre élitistes et participationnistes“)

Reynié, D., 2011, „L'évaporation du communisme“, In Courtois, S. (ed.), *Sortir du communisme, changer d'époque*, Paris: Presses universitaires de France, s.659-668.

Sartori, G., 1993a, „Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error“, *Journal of Theoretical Politics*, January, vol. 5, no. 1, s. 5-22

Sartori, G., 1993b, *Teória demokracie*, Bratislava: Archa, slov. prekl.

Schumpeter, J.A., 2004, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno: CDK

Svensson, P., 1995, *Teorie demokracie*, Brno: CDK.

Taguieff, P.-A., 2012, *Le nouveau national-populisme*, Paris: CNRS Éditions

Věci veřejné, O nás, bez data, <http://www.veciverejne.cz/o-nas.html>

Worsley, P., 1969, „The concept of populism“, in Ionescu, G., Gellner, E. (eds.), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, London: Weidenfeld and Nicolson, s.212-250.